

La il·lusió i el goig d'estudiar Eivissa i Formentera

Joan Vilà i Valentí

Territoris (2000), 3:
35-62

La il·lusió i el goig d'estudiar Eivissa i Formentera

Joan Vilà i Valentí

Aquestes pàgines neixen com a resultat d'una pregunta que em varen fer ja fa temps i que, més o menys, podríem formular així: Ara bé, per què us va interessar l'estudi d'Eivissa i Formentera? D'entrada cal dir que, segons la demanda feta, gran part d'aquest escrit pren, ben conscientment, un caràcter clarament biogràfic.

Això em retrotreu a mitjan cinquè decenni de la centúria passada, fa gairebé cinquanta-cinc anys. Més de mig segle, certament. Amb tota exactitud, la història del meu coneixement directe d'Eivissa comença al setembre de 1946, quan l'estiu, madur i esgotat, s'acabava i quan començava lentament una nova tardor.

La mirada interrogadora als territoris i als homes

Aquell any, al juny de 1946, jo havia acabat els meus estudis de Llicenciatura en Història a la Universitat de Barcelona. Havia tingut alguns bons professors que encara restaven del notable grup d'arqueòlegs i historiadors que hi havia hagut abans de la Guerra Civil: en Lluís Pericot o n'Albert del Castillo, per exemple. També la relació amb alguns companys joves de promocions anteriors a la meua —en Joan Ainaud o en Miquel Tarradell, posem per cas— era ben enriquidora. Poc després, vaig tenir com a professor dels cursos de doctorat en Jaume Vicens Vives.

Malgrat el viu interès per un bon nombre d'esdeveniments i fets del passat, les qüestions que més m'atreien eren aquelles que mostraven una estreta relació entre l'home i el territori, les planes o les valls o els altiplans o les muntanyes, els climes, els rius i els llacs, els boscs, potser la mar. Era el vell problema que ja els grecs havien mostrat i debatut en un tractat hipocràtic escrit quatre segles abans de Crist —«els llocs, els aires, les aigües»— i que llavors vaig llegir, tot encuriolit, per primera vegada. He de confessar que vaig passar en aquells anys una llarga època de lectura d'autors clàssics, a partir singularment de la col·lecció Bernat Metge, que vaig tenir la sort de trobar a la biblioteca del meu pare.

Predominava en mi, al mateix temps el desig de recórrer i conèixer nous racons del meu país o de terres mes enllà, fet mantingut i alimentat probablement per nombroses excursions i algun viatge. Hi havia així mateix l'afany d'abastar la riquesa i la diversitat de noves i sorprenents actituds i accions que els homes efectuaven sobre el territori, en processos d'instal·lació (cases aïllades, pobles, ciutats) o de producció econòmica o de relacions socials, tot conformant uns grups humans amb uns peculiars «modes de vida»

(«*genres de vie*», llegia als autors francesos). M'interessava inicialment la vida dels pastors, dels bosquetaires, dels pescadors, especialment dels pagesos. Cadascun dels grups, de fet, estava en pau i en lluita amb el seu singular entorn, amb el seu propi medi. Més tard, ja allunyades de la natura, però no pas al marge d'aquesta, són viles i ciutats les que m'interessen també, grups de vilatans i gent de ciutat, «urbanites» o «urbícoles» sentirem i veurem que en diuen més endavant els sociòlegs i urbanistes.

En pau i en lluita, ho repeteixo: cada entorn podia ser un medi favorable, un sojorn, una possibilitat d'adaptació i aprofitament, una font de béns i condicions positives; però podia esdevenir, al contrari, un medi desfavorable, ingrat, dominador, un conjunt de dificultats i de limitacions, un deversall de condicions negatives. En ocasions semblava aclaparador el pes de la natura, però sovint resultava admirable i alliçonadora la inexplicable habilitat de l'home, malgrat la migradesa, potser la manca absoluta, de recursos adequats. «Habilitat» he dit; enginy, capacitat d'observació i reacció, si voleu. En definitiva, aquest és l'origen fecund d'una determinada acció, d'una concreta eina, d'una precisa i específica tècnica.

Respecte a aquesta capacitat hàbil que l'home mostra, quant a aquest enginy que pot sorgir fins i tot en circumstàncies ben adverses, llegia i comentava sovint als estudiants universitaris aquell paràgraf del Quixot en què, davant un fet aparentment extraordinari, algú exclamava meravellat: «¡*Milagro, milagro!*»; més realista, un altre, amb una interpretació oposada, cridava: «¡*Industria, industria!*». Llegiu al *Diccionario de la lengua española* de la Real Academia Española el primigeni sentit d'aquest mot, avui dia generalment reduït a una connotació estrictament econòmica: «*Industria, maña y destreza o artificio para hacer una cosa.*»

Especialment m'interessava i admirava llavors l'actitud i l'acció de l'home que viu en ple camp, envoltat o proper a la natura, el pagès d'un mas català, per exemple: fonamentalment un agricultor, però mig pastor, mig bosquetaire; entès en pluges i vents, en aigües, pous i fonts, en plantes i eines de conreu, en bestiar, en herbes i arbres, en animals de tota mena; constructor de parets, tanques i camins; savi en mil coses del seu món, de les seves feines i de la seva vida. Tot això vaig assajar de reflectir-ho, vint o vint-i-cinc anys després, en un llibret publicat el 1973, com a resultat de recerques en bona part començades aquells anys de final del cinquè decenni i començament del sisè (*El món rural a Catalunya*).

Aquest interès i aquesta diguem-ne experiència sobre el món rural devia néixer —a part de l'origen pagès de familiars meus, especialment d'un dels meus avis— d'una llarga estada que vaig fer en un mas bagenc, quan tenia dotze i tretze anys. Després, obligacions familiars, excursions, visites i converses em van mantenir durant molt de temps en contacte amb aquest món, que cap a mitjan i la fi del sisè decenni va iniciar a Catalunya, clarament, una ràpida i profunda transformació.

Ja ha sorgit el mot, transformació. Canvi de formes, evolució ràpida, potser millor «revolució», però pacífica, almenys aparentment. Uns anys després vaig adonar-me de la diguem-ne relativa sort que vàrem tenir els companys de la meva generació, que efectuàrem les nostres recerques geogràfiques, sociològiques, econòmiques o antropològiques en aquells anys, al llarg de part del cinquè i sisè decennis, de poder estudiar, per una banda, unes societats estancades o força estancades, clarament hereves encara d'una vida tradicional.

En canvi, per altra banda i més endavant, vàrem poder contemplar i analitzar poc després, singularment en determinats casos, com anaven apareixent determinats factors que provocaven un inesperat i sorprenent canvi, una extraordinària transformació social i econòmica, que podia representar fins i tot unes profundes modificacions territorials i

paisatgístiques. D'aquesta manera, ens ha estat possible continuar la recerca podent efectuar l'estudi complet de tota una línia evolutiva, potser millor dit revolucionària, en si mateixa i en els seus resultats, tot coneixent bé o força bé, al mateix temps, els punts de partida. Hem de tornar a parlar-ne, ja que Eivissa constitueix evidentment un d'aquests casos, un dels més clars i cridaners, gairebé paradigmàtic.

Encara una altra observació. Tot treballant i tot intentant aprofundir en el món rural hom s'adona immediatament que, en el transcurs de la llarga època que podem considerar tradicional, certs homes, en particular en determinats moments, es van apartant de les tasques que pròpiament caracteritzaven el camp. Apareixien llavors noves activitats, noves formes socials, nous tipus de poblament. Nuclis que es desdoblaben en mercats, per exemple, o mercats aïllats que apareixien en cruïlles de camins. Una de les meves primeres publicacions, escrita l'any 1947, es refereix a aquest problema: l'aparició ja de mercats setmanals a la Catalunya Vella, la Marca, durant els segles X al XII, en un món exclusivament rural, arrelat al territori, gairebé a complet redós de la natura (*Miscel·lània Puig i Cadafalch*, Institut d'Estudis Catalans, 1947-51).

Queda ben clar que van sorgint més endavant, sovint amb una certa lentitud, a voltes més ràpidament, per l'acció de factors econòmics i socials o a través de disposicions i concessions senyorials, noves i diverses tasques en el treball i noves formes de poblament: activitats artesanies i comercials; pobles més importants, viles, nuclis de població amb un cert caràcter urbà. Diversificació en molts sentits i augment de les relacions —i dels camins, és clar—, en definitiva. Amb el pas del temps, acabarem amb la formació, en alguns sectors, d'un món urbà —amb ciutats que podien tenir unes característiques, unes funcions i unes magnituds ben diferents— i amb unes singulars societats urbanes a les quals abans ja hem al·ludit.

El que desitjo era i és assajar d'evocar-vos breument quina era la meua actitud, com a geògraf, davant les terres, els paisatges, els homes i les societats que podien interessar-me. Per això en aquestes pàgines he al·ludit a alguns aspectes de la meua formació com a futur geògraf i us parlaré més endavant de les relacions —lectures, consultes, converses— amb altres geògrafs i amb especialistes de matèries més o menys afins a la geografia. Volia subratllar-vos també l'amplitud i la diversitat dels fets que podien ser per a mi objecte d'estudi. Alguns d'estrictament naturals, altres de més o menys humanitzats i uns darrers, que solen ser precisament els més cridaners i visibles, fruit directe de l'acció dels homes.

A més cal afegir i subratllar el fet que el geògraf contemporani, des de la fi del segle XIX i primers decennis del XX, sol estar atent a tot el que representa línies i vincles de relació entre un territori —amb el medi ambient corresponent— i les societats que l'ocupen, per una banda; però, per l'altre costat, resta amatent a tot el que representa, de manera directa o indirecta, l'acció humana sobre aquest entorn, natural o transformat. Sigui quina sigui la línia evolutiva d'aquesta dinàmica: de vegades pràcticament inexistent, somorta, estancada, fins i tot regressiva; en ocasions amb una evolució lenta; a voltes amb una transformació ràpida, tumultuosa, asservidora.

Tot això motivava i definia al cap i a la fi, l'actitud del geògraf, davant un territori o un paisatge: l'observació atenta dels seus trets i els seus detalls, començant pels més visibles i formals; però immediatament la reflexió —amb tota la informació prèvia possible, del passat i del present— sobre cadascun dels seus elements, respecte al seu origen i evolució i quant a les relacions que poden establir-se amb els altres. La mirada del geògraf, en tot moment amatent, cal que sigui sempre una mirada interrogadora, inquisitiva, amb uns interrogants que no solen ser tan analítics com els de determinades matèries i ciències específiques i que pretenen assolir unes visions més holístiques i

globals. No necessito pas afegir que, per part meva, davant la possibilitat d'estudiar un nou territori, un territori ben diferent als que fins llavors coneixia, la tasca em semblava engrescadora.

L'Eivissa imaginada i l'Eivissa desitjada

Des de la costa catalana pensar en les Illes, l'intent de cercar i potser albirar les Balears, no sembla pas un fet massa insòlit. Des del punt més alt del Montserrat, des del cim de Sant Jeroni (1.236 metres d'altitud), hom assegura que en dies clars i serens és possible veure-les. Jo haig de confessar que no en tinc pas experiència pròpia, malgrat haver-ho assajat manta vegades.

Amb la meva inclinació per conèixer altres terres i altra gent, un fi ja predominant, com abans assenyalava, a mitjan cinquè decenni, el meu possible interès per les illes sens dubte s'acreixia. Unes Balears que de vegades podien semblar tan properes, a voltes tan llunyanes. Un viatge durant tota la nit era ben segur. Anar a Eivissa podia representar llavors arribar a la ciutat de Palma a la matinada, esperar fins a migdia per embarcar de nou i finalment entrar al port de la vila de les Pitiüses cap a les sis o les set de la tarda. «Gairebé era la prehistòria» pensarà el que ara, en menys de trenta minuts, passa de Barcelona a Eivissa.

Coneixia un xic l'illa de Mallorca i la ciutat. Hom podia suposar que Menorca i Eivissa eren simplement com unes Mallorques més petites i encara més aïllades. Però és ben veritat que conèixer esdevé una manera de saber establir i ser capaç de definir diferències. Això per a qualsevol persona respecte a noves terres i nova gent, per poc atent i observador que hom sigui. Encara més, sens dubte, per al geògraf. La meua experiència professional, al llarg dels anys, m'ho ha confirmat plenament. En el cas de la nostra illa també.

Eivissa començà a cridar-me l'atenció per les poques referències literàries o les escasses notícies orals que llavors en tenia. Semblava que mantenia ben acusadament la seva personalitat geogràfica i històrica. Un incipient i recent turisme d'abans de la Guerra Civil havia fet un escàs paper en la seva possible transformació, a diferència de Mallorca, que té ja «forasters» des del segle XIX i és un objectiu de visites ràpides i estades curtes. El Gran Hotel d'Eivissa, prop del port, al mateix angle del passeig de Vara de Rey, amb una ben digna façana i amb un xamfrà que ara constitueix un formiguer de transeünts i vehicles, no s'havia construït i acabat fins a la primera meitat del quart decenni. En aquests moments, a finals de segle, aquest edifici resta encara, avui dia, com a símbol d'un incipient moviment d'acollida i obertura que es va trencar sobtadament, brutalment, l'any 1936. Ferida llavors Eivissa per uns esdeveniments inesperats, restava en conjunt estancada, somorta, en bona part tancada en si mateixa, de manera semblant com ho havia estat parcialment durant decennis i decennis, sense exagerar durant uns quants segles.

Però hi quedaven l'originalitat dels trets i les mostres d'una geografia, una història i una societat ben peculiars: la vila fortificada, amb la marina, al costat del port; l'assaig d'exemple contemporani als costats i al llarg del passeig; el fet destacat, en arribar al port, era el nucli emmurallat de Dalt Vila; més enllà, per tot arreu, el camp pagès, amb nombroses cases disperses, unes quantes sorprenents esglésioles i sols un parell de petits nuclis de població mariners (Sant Antoni, Santa Eulària). A part de la societat vilatana quedava tota la gent del món rural, profundament unida a una vida i un tarannà en gran part del passat, amb uns costums i unes expressions culturals —la llengua, la mentalitat, els vestits, el ball, la cançó— ben tradicionals.

Aquesta era la imatge que hom obtenia, per exemple, d'una guia turística publicada el 1935 per la llibreria francesa de Barcelona. Encara vaig tenir la sort de comprar-la, deu anys després, al mateix establiment, al cor de la Rambla barcelonina. Breus però abundants descripcions, petites fotos però ben nombroses i, finalment, alguns dibuixos, mapes i plànols evocaven aquella Eivissa dels anys trenta. Fullejar el llibret, llegir-lo, era ben convenient i estimulant, per començar.

Altres lectures disperses, d'aquí i d'allà, us donaven algunes pinzellades sobre l'illa i la seva gent: el reduït moviment de Vila i dels ports, el d'Eivissa i el de Sant Antoni; els eivissencs i el mar; les escasses comunicacions interiors i exteriors; el predomini d'una ben definida agricultura de secà amb alguns curiosos sectors i punts de regadiu (les Feixes, prop Vila; els petits i nombrosos horts, regats per sínies); el predomini, és clar, al llarg i a l'ample de l'illa, d'un món i un tarannà pagesos.

Vaig tenir la sort de trobar, gairebé per casualitat, un llibre força interessant sobre aspectes etnològics de la població eivissenca de final del segle XIX (*Costumbres de las Pithiusas*), amb informació i judicis ben abundants i diversos, encara que no sempre ben recollits i encertats, segons vaig adonar-me'n posteriorment. De totes maneres, l'autor, Víctor Navarro, un advocat valencià que va exercir uns anys a Eivissa com a registrador de la propietat, profunditzava en aspectes jurídics i etnològics que sols eren recollits superficialment i aïlladament en altres escrits.

Però l'obra que vaig tenir ocasió de llegir i que em donà una més completa informació sobre Eivissa fou indubtablement una de publicada a principis de segle (1909), quan un petit i selecte grup d'eivissencs començava a pensar que la visita a l'illa podia ser ben interessant per als «forasters», per als qui aviat anomenaran «turistes». El títol del llibre, escrit per A. Pérez Cabrero, és suficientment explícit, encara que una mica desordenat, per endevinar i entreveure tot el seu contingut: *Ibiza, arte, arqueología, agricultura, comercio, costumbres, historia, industria, topografía*. Observeu que, a part d'una informació diguem-ne geogràfica i econòmica, apareixien els reclams d'atracció d'un possible turisme més o menys culte i sensible, un turisme més o menys elitista o selecte: «art», «arqueologia», «costums». Llavors no podien pas sospitar que, durant la primera meitat del segle, dues èpoques bèl·liques afectarien per complet aquests corrents turístics que en aquells moments tímidament s'intentava iniciar a Eivissa ni tampoc podien suposar que quan els esmentats corrents turístics arribessin a establir-se massivament, al llarg de la segona meitat del segle, precisament a partir del sisè decenni, hi predominaria en realitat un altre objectiu preferent ben distint.

L'Eivissa imaginada, l'anterior al meu contacte directe amb l'illa, es nodria també d'algunes informacions i referències orals que els anys 1944 a 1946 m'arribaven d'especialistes propers que, en un o altre sentit, destacaven l'originalitat, sovint la curiosa originalitat, d'aquelles terres i d'aquella gent. Us en donaré breument un parell d'exemples, procedents d'autors ben rellevants i significatius.

Josep M. Millàs i Vallicrosa, conegut hebraïsta, arabista i catedràtic de la Universitat de Barcelona, bon coneixedor de llengües i cultures dels pobles semites, em parlava amb admiració de la forta empremta que els púnics deixaren a Eivissa, illa que ell havia visitat durant els primers anys del quart decenni del segle. Hi havia una certa emoció en les seves paraules, tant per al·ludir als seus estimats i valorats fenicis i cartaginesos com pel mateix objectiu del viatge.

Per altra banda, un amic comú m'explicava per aquells anys que el destacat arquitecte Josep Lluís Sert estava impressionat, ja feia temps, per les línies senzilles i funcionals de la casa rural eivissenca, que recordava el model que Le Corbusier havia

definit. Cal tenir en compte que Sert havia treballat amb el dit arquitecte francès a la fi del tercer decenni. Quan em contaven aquests fets, Josep Lluís Sert estava exiliat per raons polítiques, als Estats Units; però fidel al seu interès i amor per Eivissa tornà a l'illa, ja al setè decenni, i hi construí una ben interessant urbanització a la parròquia de Jesús.

Tot plegat, cal confessar-ho, motivava que l'Eivissa imaginada fos, d'una manera o altra, l'Eivissa amb desig de conèixer, l'Eivissa desitjada; potser, després, l'Eivissa coneguda. Sortosament l'ocasió per anar-hi no faltà pas.

L'Eivissa coneguda

Prendre la decisió d'efectuar un viatge sol ser sovint, especialment a la joventut, força inesperada. Ja avançat l'any 1946 decidírem, juntament amb Enric Jardí, que al setembre vinent havíem d'anar precisament cap a Eivissa. Amb ell havíem estat companys de batxillerat i ambdós acabàvem aquell any les respectives carreres universitàries. Teníem pocs diners —perdó, vull dir pocs sous—, però els suficients per fer el viatge a coberta —una coberta bastant descoberta, tot cal dir-ho— i passar-nos quinze dies a l'illa. L'amic Jardí, lamentablement desaparegut fa poc, era el company ideal per recórrer i «descobrir» noves terres i nova gent: culte, sensible, encuriósit, amb una fina i senyorial ironia. Encara conservo un parell d'esquemàtiques aquarel·les, que ell féu, una de les quals bocabadats tots dos davant l'extraordinària visió de l'església encimbellada de Santa Eulària, de línies rectes i corbes, d'un volum ben definit tot blanc, d'un blanc esclatant al sol, sobre el puig marró i gris de terra i pedra, tot cobert per la verdor dels pins, damunt el poble que s'endevinava darrere; més enllà, hom veia, netament dibuixada, la ratlla blava del mar.

Un cop descoberta l'illa, hom restava sorprès de la seva originalitat i de la seva personalitat geogràfica i històrica. L'entrada a la badia ens ofería l'esplèndida visió, que abans ja hem apuntat, de Dalt Vila, encerclada per les muralles renaixentistes; les cases de la Marina, fins a arribar, tot arrengrerades, gairebé a l'aigua; i els primers edificis de l'eixample contemporani dels anys deu al trenta del segle XX. Fent una ullada al voltant de la badia, hom podia ja sospitar que Eivissa era sobretot un conjunt de puigs sobresortints, amb una certa continuïtat en el relleu de petites planes i elevacions aturonades poc elevades: el puig de Vila, el puig dels Molins, el puig Palau, el puig d'en Valls, la talaia de Jesús. Diguem de passada que cada puig té el seu significat: el de Vila, coronat per les cases i els edificis més elevats i molt especialment per l'austera i emblemàtica catedral i el castell; el dels Molins us evoca el manteniment d'una vida, ja passada, tradicional i més enllà, en el temps, la necròpolis us evoca un passat molt més llunyà encara, que durant segles dóna a l'illa —l'*Ibosim* dels púnics— un segell econòmic i cultural ben especial.

El camp, el món pagès, us confirma els trets del relleu i del paisatge que fa un moment dibuixàvem. Les cases rurals disperses apareixen a les planes, sovint no pas massa extenses, i arriben fins a les fal·des dels puigs i les serres. Constitueixen els sectors on treballa el pagès, amb una agricultura que era en bona part, amb més exactitud, una arboricultura: figueres, recordades sovint pels topònims (ses Figueretes, es Figueral, posem per cas); garrofers, oliveres, ametllers. Un paisatge agrari que quedava en cada una de les seves unitats, reduït, concret, geomètric, ben delimitat. Més enllà d'un camí, d'una tanca, d'un canyar, a l'altra banda del torrent, del puig o de la serra, tornava a repetir-se. Aparentment monòton, però al final no ho semblava pas. De fet cada tros, cada peça paisatgística mostrava les seves peculiaritats: la casa, els diversos conreus dominats pels arbres cultivats, un petit grup d'ovelles i unes cabres, els camins, potser alguna tanca de

pedra seca subratllant uns límits. Més enllà, vessant amunt dels puigs, el bosc de pi blanc (el *pi bord*, en contrast amb el pi pinyoner, el *pi ver*) i alguna savina.

Podríem dir que, en conjunt, fora vila era tot un immens camp, fins allà on l'illa s'acabava. Un relleu diguem-ne «muntanyenc» —una «muntanya» que no assolirà mai els 500 metres!—, sols apareixia a la franja septentrional, especialment des del cap Nonó fins a l'angle nord-oriental. N'és ja un anunci, a l'oest, el petit nucli orogràfic de sa Talaïassa de Sant Josep, curiosament el puig més elevat d'Eivissa (475 m). Aquests relleus, per a l'eivissenc de Vila o de la part central de l'illa, constitueixen el que en dirà significativament es Amunts. Els camps de conreu es contrauen llavors en sectors ben concrets: Corona i Albarca. Precisament són aquests dos casos els que estudiaré, en el futur, de manera particular.

Cal considerar paral·lelament la diversitat natural que el mateix relleu pot donar i l'originalitat també de les diferents respostes humanes. El bosc, predominant com ja hem assenyalat en els vessants de puig i serres, fins al cim, permetrà a l'home rural una activitat forestal. No oblidem, per altra banda, que ens referim a una illa. Cal pensar immediatament en la possible importància de les activitats pesqueres que, a part dels ports d'Eivissa i Sant Antoni, queden insinuades en nombroses cales i caletes —en realitat a Eivissa tot o gairebé tot apareixia a una escala humil, senzilla, reduïda— per les simples i petites «cases des llaüts». Pensem també, és clar, en el possible paper en les relacions socials i comercials amb l'exterior que podien representar els ports esmentats, especialment el de la capital.

Però en definitiva a l'Eivissa tradicional apareixien dues cares —ben diferents en extensió, en formes de poblament i en activitats de la població— d'una mateixa realitat illenca, estretament vinculades: la vila i el camp pagès. Hom podia començar a preguntar-se quines relacions s'han establert a l'Eivissa tradicional entre els vilatans i els pagesos, quins vincles socials i econòmics els han units o potser, en ocasions, els han desunits. Per aquest biaix apareix clarament l'interès per esbrinar diversos aspectes del passat: les funcions tradicionals de la vila, com a centre religiós, polític o administratiu i econòmic, prolongada des del segle XVIII cap a Formentera, que esdevé com una peculiar continuació moderna i contemporània —més enllà dels Freus— del camp eivissenc.

El paper fonamental de la Vila ens condueix de nou a l'estudi del passat i del present, a pensar i repensar sobre les diverses funcions i centralitats que la capitalitat eivissenca ha tingut. Èpoques ben diferents certament, des dels segles de dominació púnica o des de la reconquesta del XIII fins a l'organització religiosa i a l'intent de millores econòmiques de la fi del XVIII o les diverses fases amb reduïts canvis de tota mena —poblacionals, socials, econòmics, administratius, territorials— de bona part del segle XIX i la primera part del XX. Canvis, però, que no representaren mai, durant l'època tradicional, una transformació ràpida i profunda del mateix nucli ni de les seves funcions ni de les relacions amb el camp.

L'Eivissa estudiada

Tot m'abocava a l'estudi geogràfic de l'illa d'Eivissa. De bon començament m'interessava sens dubte l'originalitat i les ben definides característiques físiques, biogeogràfiques, històriques, poblacionals, socials i econòmiques. Des d'un punt de vista estrictament geogràfic, constituïa un territori i un paisatge netament diferenciats amb uns trets a voltes sorprenents per a mi, jo que en aquells moments tenia tan sols l'experiència de recerques tot just iniciades a la Catalunya central i al Pirineu català.

Començava llavors un període de tretze o catorze anys de treballs i estudis d'investigació ben diversos, a partir de 1947 fins a 1959. La tasca fonamental par a mi era la preparació i redacció de la tesi doctoral efectuada sobre la comarca central catalana del Bages, de la qual jo sóc fill, i la seva capital, la ciutat de Manresa. En aquest treball m'assessoraren especialment els professors Casas Torres, Salvador Llobet i Solé Sabarís. Altres estudis durant aquest període, deixant a part la recerca efectuada a les Pitiüses, foren per ordre cronològic de realització: la vida pastoral en diverses valls pirinenques i la transhumància a Catalunya; les activitats agrícoles i forestals en un sector de les Landes franceses (tesi doctoral presentada a la Universitat de Bordeus, sota la direcció de Louis Papy, 1954); les activitats agràries en un nucli muntanyós d'altitud mitjana, a l'interior de la península Ibèrica, la serra d'Albarracín, mal anomenada Montes Universales; diversos aspectes del conjunt de Catalunya (organització territorial, per exemple) i de la ciutat de Barcelona. De tots aquests treballs tinc les corresponents publicacions, a voltes breus, en altres casos més extenses, en diverses revistes geogràfiques.

Durant tot aquest temps vaig començar a tenir i mantenir relacions regulars amb geògrafs i centres geogràfics estrangers. L'anada i la participació amb presentació de comunicacions en diversos congressos internacionals, fou per a mi molt important. Amb aquest motiu vaig efectuar viatges i estades a Portugal (Congrés Internacional de la Unió Geogràfica Internacional, UGI, Lisboa, 1949), al Marroc (Congrés Arqueològic i Històric del Protectorat Espanyol del Marroc, Tetuan, 1953) i al Brasil (Congrés Internacional de l'esmentada UGI, Rio de Janeiro, 1956).

No cal dir que respecte a la meua formació com a investigador en geografia n'anava traient un bon fruit, de totes aquestes recerques i reunions. Vaig aprendre especialment el paper i la importància del mètode comparatiu aplicat a l'anàlisi dels fets que, per una banda, poden presentar uns certs trets comuns, però per l'altra, es donen o poden donar-se en certes circumstàncies, físiques i humanes, de manera ben diferent, a voltes radicalment diferent. Ara entendreu també la novetat i l'interès que anava adquirint per a mi l'estudi d'unes illes mediterrànies, les Pitiüses.

En efecte, les terres i la gent d'Eivissa, al mig del mar, amb una originalitat històrica i geogràfica que de nou voldria subratllar, em plantejaven nous i ben interessants problemes. En forma objectiva, en nombrosos aspectes que pel que he dit ja podeu sospitar, i també en forma subjectiva. Vull dir, respecte a aquest últim punt, que a mi particularment, com a investigador, m'anaven apareixent qüestions noves i plenes d'interès, que m'invitaven a cercar en ocasions inèdites explicacions i comparances i nous mètodes d'estudi i de recerca.

Eivissa mostrava històricament unes fases econòmiques i socials, fins i tot considerada l'illa globalment, que en bona part depenien, a voltes en gran part, de l'exterior. El fet cridaner per a mi era que aquest exterior era, és clar, la mar i les terres que apareixien més enllà d'aquesta mar. Heus aquí la característica singular: l'estreta relació amb el mar, una mar amb la qual s'estableix una veritable dependència. De la mar vénen, en primer lloc, ineludiblement, els aires i els vents i és fonamental, especialment quan els mitjans tècnics són primitius i escassos, esperar una bona mar. L'illa se sentirà encara més aïllada, més sola i desvinculada, amb una «mala mar». És cert que el mar pot ser un camí —millor dit, molts camins, que es fan, desfan i refan—, però pot ser en ocasions una porta tancada. De la mar poden venir els amics, però també els enemics. En definitiva, aquestes terres illenques poden restar «obertes» o «tancades», atentes a rebre cordialment o a rebutjar enèrgicament.

D'aquesta manera, certs vincles, certes actituds, certes tendències poden quedar definides en determinades fases, a diferència del que podríem sospitar, d'una manera rotunda: apareixen llavors unes rutes concretes —que contrasten amb la possible incertesa de l'aigua— i uns punts litorals propis, també concrets, de sortida i d'arribada —malgrat la possible incertesa de la llarga i perifèrica costa. Sorgeix així l'home que coneix la mar, que sap dominar-lo, el «mariner». El mar és, per altra banda, una font de riqueses. L'aprofitament d'aquests béns dóna lloc a noves activitats i nous oficis. Sorgeix així el «pescador», però també —i a les nostres illes podrà tenir una destacada importància— el «saliner».

Però és la mar com a camí el que més destaca i el que d'una manera o altra afecta tota la població illenca. És per aquella que, en fases de penúria, pot arribar el blat imprescindible, com succeí al segle XVII. En moments de millora econòmica, com podem considerar bona part del segle XIX i la primera meitat del XX, encara dins l'època tradicional, homes i mercaderies van i vénen pels camins de la mar, d'una forma que cada vegada es va regularitzant més. Sols calia veure al cinquè decenni com era esperada l'arribada dels vaixells procedents de Palma, d'Alacant, de València o de Barcelona, especialment aquest últim. Aquestes arribades podien convertir-se en un veritable espectacle i una autèntica festa. Certes rutes marineres esdevenien un veritable cordó umbilical. Així a poc a poc, per a l'observador i l'investigador, van obrint-se, d'acord amb el que hem anat apuntant, noves realitats, noves valoracions i reflexions.

El temps que vaig dedicar-me amb més intensitat i continuïtat a l'estudi de les Pitiüses transcorre entre els anys 1947-51 i 1957-59, ara fa, doncs, una quarantena o cinquantena d'anys. Amb posterioritat, els treballs s'allarguen d'una manera més dispersa i discontinua deu o dotze anys. Com que mantinc amb Eivissa unes relacions personals i fins i tot familiars, em resulta fàcil anar aprofundint en diversos aspectes, molt especialment anar observant directament la ràpida i profunda evolució econòmica, social i territorial que l'illa aniria presentant des de la segona meitat del sisè decenni. Més endavant insistirem breument en aquests aspectes.

És curiós observar que, al llarg de les recerques, en l'investigador es van definint punts de vista, maneres de treballar i formes d'aconseguir unes més o menys provisionals conclusions. Diguem-ne planteig de problemes i qüestions, mètodes de treball i elaboració de dades i conclusions. Més encara, cadascú arriba a unes formes personals d'observació, d'aprofitament de fonts informatives, d'estudi i reflexió, d'acord amb la formació rebuda, l'experiència personal i els seus peculiars interessos i sensibilitats. Per a mi, en aquells moments i a partir de les diverses experiències que anava adquirint a Eivissa i en altres recerques dutes a terme al mateix temps, em fou molt fructuós el mètode geogràfic comparatiu, al qual abans ja m'he referit, tot establint semblances o diferències amb fets o conjunts de fets territorials amb algunes característiques comunes.

Un altre tret que al llarg dels anys s'anirà definint fou la conformació en els meus plans de recerca de tres o quatre territoris concrets —Eivissa, un dels quals— que em podran servir de referència constant en el seu conjunt o en llurs diversos factors i elements components. En realitat, arribava a un cert coneixement geogràfic de cadascun dels dits territoris en un moment determinat i podia seguir després la seva peculiar evolució. Es tracta de territoris no gaire extensos —uns quants centenars de km², com a màxim— i que sofreixen, a partir d'uns anys determinats, una ben acusada transformació. Per això abans apuntava, i ara hi insisteixo, l'interès que ha tingut, per als geògrafs regionalistes que treballàvem ja des de la segona meitat del cinquè decenni o començament del sisè, haver conegut en una regió o país una situació global que en podem dir tradicional i haver pogut

seguir després, durant uns anys o decennis, l'actuació de nous factors que motiven una intensa i profunda transformació.

Eivissa —sense oblidar Formentera, de la qual parlarem més endavant— constitueix per a mi un d'aquests casos. Per això podem dir que si és veritat que ha tingut uns anys de més atenta observació i de major treball de recerca, de fet no he deixat mai, fins avui dia, de considerar la continuïtat d'aquests processos de canvi. Llavors la contrada o regió considerada passa a ser com un laboratori geogràfic dotat d'uns determinats elements de partida i també d'uns concrets factors dinàmics que, amb el temps, poden canviar en llur direcció o força. Puc llavors comparar, i de fet així ho he efectuat, amb les línies evolutives d'una altra regió que hagi també sofert processos dinàmics semblants, amb similituds i divergències que apareixen ja en l'estat inicial i que van apareixent encara amb més claredat, siguin semblances o diferències, a través de l'evolució del canvi.

En aquest sentit m'ha servit personalment la comparança de l'evolució eivissenca amb l'andorrana, per exemple, que conec també des del cinquè decenni i que ha sofert així mateix un procés de transformació en certs aspectes semblant. Cal tenir en compte que, fins a cert punt, Andorra és també «una illa», però configurada en una vall plenament pirinenca, ben delimitada per un arc muntanyós. Hi ha factors i elements comuns en el fet de la transformació social i econòmica recent: la immigració poblacional, el turisme. Però, per dir-ho en poques paraules, de nou sorgeixen diferències en el present, com ja n'apareixien, és clar, en el passat tradicional: l'illa baixa, per un costat, i la vall elevada, per l'altre; el contrast en les situacions geogràfica i política; les divergències actuals entre un turisme d'estiu i de platja, en un cas, i un turisme d'hivern i d'alta muntanya, en l'altre. Però la pròpia experiència viscuda per l'investigador curiosament i d'una manera, si voleu, sorprenent, ajuda en la definició més exacta d'uns fets i en la valoració d'uns determinats resultats econòmics, socials i territorials. Per això he tingut interès a esmentar aquest fet.

Els treballs dels altres

No vull pas oblidar, abans de parlar dels meus, els treballs que altres geògrafs o investigadors de ciències afins a la geografia han fet prèviament o simultàniament a les meves recerques, en els mateixos sectors d'estudi propi o en el conjunt de l'illa i que puguin ser del meu interès. És cert que en les investigacions del geògraf, i especialment en aquells temps, tenia una importància decisiva el treball de camp propi. Però prèviament a la investigació hom llegia i consultava, és clar, les publicacions existents que podien orientar-vos i informar-vos sobre els treballs que havíeu d'emprendre o que ja efectuàveu. La consulta directa i les conversacions amb aquests autors, quan eren possibles, podien tenir també un gran interès. No oblidem, per altra banda, que la geografia pot necessitar exposicions i conclusions procedents de matèries molt diverses, tant naturals com socials.

Unes paraules, abans, sobre el treball de recerca del geògraf, consistent especialment en estudis sobre el terreny, en particular en aquells anys quaranta i cinquanta. Les tasques fonamentals, en efecte, consistien en l'observació directa i en els informes que poguéssim rebre dels habitants de la contrada estudiada. En aquest treball de camp hom utilitzava els mapes topogràfics existents i hom començava a preparar els nous esquemes gràfics i els nous mapes temàtics que podien resultar de les observacions efectuades. Llavors constituïa una novetat, per altra banda, la utilització de la fotografia aèria, poc abundant i d'una qualitat no gaire bona als primers anys, però que millorà notablement en els sisè i setè decennis.

Parlem ara de les recerques i publicacions dels altres autors que poden ser prèvies als nostres treballs o aparèixer-hi simultàniament. En els anys cinquanta i seixanta, treballs pròpiament geogràfics o equivalents sobre Eivissa no existien, llevat que retrocedíssim a algunes guies —n'hem citada abans una— o a les molt interessants presentacions i descripcions de l'arxiduc Lluís Salvador, però que ens retrotreuen a la segona meitat del segle XIX. Hi havia, en canvi, estudis i publicacions ben interessants dels anys 1920-35 i posteriors al 50 sobre determinats aspectes de ciències naturals, biològiques o socials. Es tracta sovint de treballs generalment efectuats per autors estrangers, quan es produí, entre les dues guerres mundials, una revifalla de la ciència europea. Citaré tan sols els estudis geològics de Paul Fallot i dels alemanys N. Spiker i U. Haanstra (amb un mapa geològic d'Eivissa ben interessant a escala 1:50.000) i els treballs del filòleg i etnòleg W. Spelbrink, de l'antropòleg R. Hausmann i de l'arquitecte A. Baeschlin. Respecte a biogeografia, cal tenir en compte els articles del botànic català Pius Font i Quer (vegeu el treball de bibliografia que vàrem publicar anys després, el 1978, en col·laboració amb la geògrafa eivissenca Rosa Vallès; més endavant en farem la citació completa).

Ja hem apuntat que, respecte a certs casos i especialment en aquest de les Pitiüses, els fets del passat poden tenir una indubtable rellevància. Cal saber què ha succeït en èpoques pretèrites, quant a la població, a l'ocupació del territori, a l'avenç del poblament i dels nuclis habitats, a la xarxa de camins, a les relacions amb l'exterior. Calia tenir en compte, en aquest sentit, els treballs de diversos autors eivissencs dels decennis passats, com els d'E. Fajarnés Tur, o coetanis a l'inici i la primera fase dels meus estudis, molt especialment els d'Isidor Macabich, amb diverses monografies i obres de conjunt, finalment recopilades i ampliades en quatre volums els anys 1966-67. Apareixen llavors i més endavant, ja en els decennis setè al novè, una colla de contribucions històriques molt interessants per al geògraf, com les del catedràtic Bartomeu Escandell —que culminarà més endavant en una excel·lent i rigorosa obra de conjunt, en diversos volums— les de l'erudit A. Costa Ramon i les nombroses publicacions que arriben fins avui dia, amb decisius treballs d'arxiu i de camp, de Joan Marí Cardona.

No podem pas oblidar tampoc l'interès que tenien els estudis dels arqueòlegs, en una illa que sabíem, per exemple, que rebé fortes influències púniques, des de sis o set segles abans de Crist. Als treballs dels arqueòlegs del primer terç de la centúria (Josep Colominas, Joan Roman i Carles Roman), calia afegir les publicacions dels decennis cinquè a setè (J. Mañá de Angulo i Miquel Tarradell, aquest últim amb un sentit històric i fins i tot geogràfic ben notables). Més endavant, ja en el vuitè i novè decennis del segle que acabem, els arqueòlegs mostren i confirmen que a Eivissa no falta pas una època talaiòtica o equivalent, amb un començ de poblament i colonització agrària, almenys en alguns sectors, que hom pot retrotreure a trenta-vuit o potser quaranta segles abans del moment actual (vegeu especialment publicacions de l'arqueòleg J. H. Fernández, ja des de mitjan vuitè decenni).

En canvi, les publicacions pròpiament geogràfiques eren escasses o purament descriptives. Podien ser orientadores en aquest sentit, ja que hi apareixen unes informacions bàsiques i seleccionades i de tant en tant hi havia visions que, des d'un punt de vista geogràfic, eren ben encertades: les dues obres de conjunt sobre Eivissa de l'escriptor i poeta eivissenc Marià Villangómez (1957, 1974). En el camp pròpiament dels estudis geogràfics hom no podia recórrer, en els decennis cinquè i sisè, a lectures o consultes d'autors o investigadors eivissencs.

Els geògrafs: mestres i companys

L'investigador en una especialitat ha de referir-se, sens dubte, a aquelles persones i autors que l'han orientat i li han fornit mètodes de treball, potser —fet que sens dubte és encara més important— un delit i un gust per aquest treball. En aquell període en què vaig treballar amb més continuïtat a les Pitiüses, que com he dit fou de 1947 a 1959, he d'al·ludir a mestres i a companys meus de Barcelona, especialment de la Universitat de Barcelona. Després, a partir dels primers anys seixanta, sortosament apareixen a les Illes alguns geògrafs de formació universitària; un xic més tard, ja en el vuitè i novè decennis, aquest fenomen es dona a Eivissa, encara que en nombre reduït, no sols en el camp de la geografia sinó també dins les ciències que podem considerar afins, des de les naturals a les socials.

A part de la Universitat, hauria de citar a Barcelona la figura de Pierre Deffontaines, geògraf i director de l'Institut Francès durant vint-i-cinc anys. Vaig tenir ocasió de tractar-lo força en unes visites i excursions que ell efectuà per Eivissa l'any 1951, actuant d'amfitrió el professor eivissenc Manuel Sorà. Pierre Deffontaines era un professional de la geografia que havia conegut països ben diversos, ple de curiositat: sempre sorprenent en les seves troballes i visions; sempre fecund i suggeridor en les seves observacions i comparances.

Al destacat geòleg i geògraf Lluís Solé Sabarís, vaig acompanyar-lo en unes recerques geomorfològiques que efectuà a Eivissa l'any 1955. Estava interessat especialment, en aquells moments, per l'evolució de l'illa, i especialment de les costes, durant el quaternari, tot preparant un congrés internacional que fou celebrat l'any 1958 a Madrid i Barcelona. Les seves investigacions geomorfològiques representaven llavors una notable novetat i els seus dots pedagògics eren evidents quan parlava dels problemes estudiats i de les conclusions aconseguides.

Les converses a Barcelona amb el meu mestre Salvador Llobet, un «geògraf regionalista» de gran experiència investigadora en aquest camp, em foren ben profitoses, així com els seus encertats comentaris als meus primers escrits sobre Eivissa i Formentera. Per altra banda, no vull pas oblidar una colla de naturalistes —els geòlegs Noel Llopis, Valentí Masachs, Josep M. Fontboté, Carmina Virgili, Oriol Riba; el botànic Oriol de Bolòs; l'ecòleg Ramon Margalef, a mode d'exemple— que m'ajudaren en molts sentits, amb observacions i orientacions ben escaients, en els meus treballs. No seria pas capaç d'assenyalar sempre en quins sentits concrets influïren sobre mi respecte als meus estudis sobre Eivissa. De Noel Llopis, sí que recordo el seu interès i els seus comentaris, com a espeleòleg i especialista en geomorfologia càrstica que ell era, als meus treballs sobre Corona i Albarca.

De les meves relacions amb els geògrafs baleàrics i eivissencs, que com he dit són posteriors en el temps, us en parlaré més endavant. Ja avenço que amb ells hi ha un joc relativament complex. D'ells aprenc, i en certs aspectes molt, quan em plantegen problemes, quan faciliten una informació inèdita, quan m'insinuen punts de vista i mètodes, i quan aconsegueixen resultats; potser alguna orientació meva o alguna paraula d'ànim en llurs tasques i objectius —jo, més gran en edat i amb més anys d'experiència en treballs de recerca— els va ser profitosa.

Els meus treballs geogràfics

Parlem ara quins foren els treballs que jo llavors vaig efectuar a les Pitiüses i en

quines qüestions i en quins sectors es varen, en definitiva, concretar. Em permetreu que us expliqui una mica com es van anar definint en el temps els objectes i els objectius d'estudi. D'un dels quals, l'anàlisi de Formentera, us en vull parlar particularment. A la fi assenyalarem les publicacions d'aquesta primera fase de recerques, de 1947 a 1959, uns anys decisius no sols pel nombre de treballs meus que arriben a ser publicats, sinó perquè hi decideixo continuar treballant sobre la geografia de les Pitiüses sempre que em sigui possible i ajudar i col·laborar amb aquells centres i persones que decideixin efectuar estudis d'aquests tipus o afins. Gran part dels escrits que trobareu reproduïts en aquest volum de *TERRITORIS* foren escrits i publicats en aquest període o en els anys immediats.

Un objectiu general i de conjunt que per a mi ha existit sempre i que malauradament no he pogut mai realitzar fins avui dia és el desig d'escriure un treball complet de tipus regional sobre l'illa d'Eivissa. Encara que el tinc mentalment embastat i fins a cert punt escrit, no crec que arribi a ser mai una realitat. M'acosto a aquest objectiu en les conferències que vaig donar a l'Institut d'Estudis Eivissencs a mitjan vuitè decenni i en les publicacions que deriven, més endavant, d'aquest fet. Us en parlaré després d'haver-me referit a les publicacions de la primera fase.

Curiosament, encara que en alguns aspectes d'una manera esquemàtica, la primera publicació, la referent a l'illa de Formentera (1950), té un cert caràcter de geografia regional. Potser per la major simplicitat que en extensió, elements i factors presentava la Formentera d'ara fa cinquanta o més anys.

Un altre fet geogràfic sobresortint era sens dubte la vila d'Eivissa i el seu port. El nucli inicial de la Vila eivissenca, la seva evolució medieval, moderna i contemporània, els eixamples, la funció portuària, la funció d'organització que la Vila exerceix sobre tota l'illa, constituïen, per a mi, des dels primers moments, unes qüestions geogràfiques realment apassionants. Posteriorment publicacions dels historiadors ens han resolt en part alguns d'aquests problemes. Avui dia, la geògrafa eivissenca Rosa Vallès, de la qual us parlaré més endavant, té publicada sortosament una contribució que resulta decisiva per al coneixement del nucli de Dalt Vila.

Quedaven, en canvi, dues qüestions generals, respecte a les Pitiüses, de les quals puc ja efectuar uns treballs de recerca i puc elaborar, en aquells moments, unes exposicions escrites. Em refereixo a les relacions entre la ciutat i el camp, per una banda, i a la importància econòmica i social que arriba a tenir per a aquestes illes l'obtenció de la sal marina. En parlaré en referir-me posteriorment a aquestes i altres publicacions.

Voldria parlar-vos un xic especialment del cas de Formentera. En efecte, un fet fortuït l'any 1948 va motivar que obligatòriament hagués de passar un parell de mesos en aquesta illa. Llavors, almenys, un xic oblidada. I és que per al foraster, fins i tot per al foraster investigador, atret i atrapat per l'originalitat de la Pitiüsa gran, Formentera no solia ser tinguda gaire en compte. Podia quedar, especialment aquells anys, com un apèndix una mica allunyat, no res menys que amb els Freus pel mig, del qual malauradament no es parlava gaire.

Formentera, un xic oblidada

Potser aquest cert oblit de l'altra illa de les Pitiüses i la possibilitat de captar amb una certa rapidesa els trets geogràfics que podíem considerar-ne fonamentals em varen inclinar, en primer lloc, a l'estudi de Formentera. Per altra banda, per a qui viu a Eivissa, per a qui hi passa dies i dies, el coneixement de Formentera pot ser un objectiu desitjat.

Des del sud-oest de la Pitiüsa major, particularment, Formentera està sempre present. Fins i tot amb calima o amb calitja, fet força freqüent en certes èpoques, l'eivissenc no la veu, però la pressent. El poeta Marià Villangómez ens ha recordat aquest fet sovint, ben encertadament. Centenars de vegades, des del puig des Molins, per la banda de la mar, o des de ses Figueretes, he pogut veure, tota allargassada i cobrint bona part de l'horitzó meridional eivissenc, l'illa de Formentera. A la nit destaca, intermitent, però constant i alerta, el far de la Mola.

Arribats a l'altra Pitiüsa, hom podia comprovar que Formentera era, en bona part, una continuació del camp eivissenc. Però amb una certa originalitat, sens dubte, que arranca ja de les seves característiques físiques, començant pel relleu i el clima. Si Eivissa, des del primer moment, us mostrava la diversitat geogràfica de les Balears —un fet sobre el qual vaig insistir des que vaig escriure els primers treballs sobre Eivissa i Formentera— aquesta última us mostrava immediatament la diversitat de les Pitiüses.

Caldria afegir que Formentera resta com una illa de situació extrema, en un cap de món. Des del cap de Barbaria, vers al sud, el que tindreu enfront, com el seu nom evoca significativament, són les terres africanes, llunyanes, però que es presenten relativament properes.

Aquesta situació marginal fa que Formentera hagi estat irregular i discontinua al llarg de la història en la instal·lació humana i en la permanència d'aquests habitants; constitueix un excel·lent exemple, pel que coneixem, d'un territori amb pulsacions poblacionals. Repoblada per última vegada des del començament de la divuitena centúria, ara fa precisament tres segles, restava en l'època en què la vaig conèixer com una continuació del camp eivissenc, però, com ja us he dit, amb una acusada personalitat. Hom notava les dificultats singulars del formenterer i la formenterera en llur instal·lació i en llur manteniment. Sols l'afany de permanència i l'enginy —recordeu la meva referència inicial, en aquest escrit, a l'habilitat que l'home mostra en ocasions?— i la tenacitat en l'esforç permeten explicar-nos la continuïtat d'aquesta gent sobre unes terres a les quals, en ocasions, han aparegut en el passat uns trets ben poc acollidors.

Perquè la Formentera d'ara, diguem-ho ja clarament per comprendre-ho bé, comparada amb l'illa que vaig conèixer els anys 1947-49, és amb tota evidència una altra Formentera. En efecte, ja en els decennis sisè i setè, quan la transformació social i econòmica començà, l'originalitat de Formentera es manifestava de nou, en presentar un turisme fins a cert punt diferent de l'eivissenc, amb unes característiques pròpies per part dels visitants i turistes.

Referir-nos al meu primer contacte amb Formentera i als treballs de camp efectuats (1947-49) representa retrocedir als meus primers anys de recerca a les Pitiüses. En realitat constitueix el meu primer tema de recerca complet a les illes i per això és també motiu de la meva primera publicació (1950), redactada ara fa un xic més de cinquanta anys. Llavors Formentera presentava unes característiques socials, econòmiques i territorials estancades, sense la il·lusió per al jovent d'una possible emigració que comportés les possibilitats d'una millora. És aquesta Formentera tradicional, rígida, durament afectada encara per esdeveniments de feia pocs anys (la Guerra Civil Espanyola, 1936-1939; la segona Guerra Mundial, 1939-1945), la que queda reflectida al meu esmentat treball, del qual parlarem, juntament amb les altres publicacions d'aquesta època, tot seguit.

Les publicacions (1950-1963)

Assenyalats ja alguns antecedents i algunes motivacions de les recerques efectuades a Eivissa i Formentera durant el període de 1947 a 1959 i mostrats alguns trets del context cultural, científic en què foren realitzats els esmentats estudis, voldria fer ara la citació de les publicacions que en sorgiren. Són aquests, ho repeteixo, els materials escrits que trobareu reproduïts en aquest llibre. Els treballs efectuats durant el període assenyalat, podem agrupar-los al voltant de quatre conjunts de temes i qüestions. Els indiquem a continuació tot seguint l'ordre cronològic de publicació.

1. L'illa de Formentera

Probablement per l'afany d'efectuar un estudi amb una visió regional, que em semblava interessant culminar i fins i tot publicar amb una certa urgència, l'article sobre Formentera va ser el primer publicat. Va veure la llum l'any 1950, a la revista *Estudios Geográficos* de l'Instituto de Geografía J. S. Elcano del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) de Madrid.

Vaig poder comprovar que aquest article va tenir una ràpida repercussió en bon nombre de publicacions interessades per les illes o pel conjunt d'Espanya. Per part nostra, publicarem durant el sisè decenni diversos escrits breus sobre l'illa o alguns dels seus aspectes geogràfics. L'any 1985, trenta-cinc anys després de la publicació a la revista *Estudios Geográficos*, aquest estudi vegé la llum complet, en versió catalana, publicat per l'Ajuntament de Formentera.

Fa pocs anys, el 1995, vaig preparar un curt assaig sobre les característiques fonamentals de l'illa i de la seva evolució al llarg del temps fins a la segona meitat del segle XX. Més endavant en tornarem a parlar. L'esmentat treball fou publicat a la revista *Eivissa* de l'Institut d'Estudis Eivissencs i el reproduïm també, és clar, en aquest llibre.

2. Les salines d'Eivissa i Formentera

Ja he justificat breument amb anterioritat el meu interès per l'estudi de les salines i la producció de la sal. Ara simplement es tracta de fer la citació de les publicacions que realment vaig efectuar, com a resultat de les recerques realitzades durant el període abans esmentat.

De les salines de Formentera, fins i tot amb un plànol singular dedicat precisament a aquestes, en parlarem ja a la nostra publicació sobre l'illa (1950). En aquest cas, però, es tracta de presentar l'interès social i econòmic que l'explotació salinera ha presentat en el conjunt de les Pitiüses i especialment a Eivissa. Cal subratllar que parlem d'un aprofitament que ha estat molt important per a aquestes illes i, per altra banda, molt antic, probablement de vint o vint-i-cinc segles d'antiguitat. Parlar de «les illes de la sal» sembla realment un apel·latiu molt exacte i adient.

La publicació d'aquest treball fou efectuada l'any 1953 i també, com en el cas de Formentera, a la revista *Estudios Geográficos* de l'Instituto de Geografía J. S. Elcano del CSIC de Madrid.

Durant uns anys vaig publicar sobre aquesta qüestió breus notes o resums. En altres publicacions insistia en aspectes que em semblaven de particular interès. En el I Congreso Arqueológico del Protectorado Español de Marruecos (Tetuan, 1953), que organitzà el professor Miquel Tarradell —que després esdevingué un bon coneixedor de l'Eivissa púnica, com he tingut ocasió d'assenyalar—, vaig insistir en el valor econòmic que sota fenicis i cartaginesos pogué tenir l'explotació de la sal i el comerç saliner en el Mediterrani occidental (*Actas* de l'esmentat Congrés, 1955).

Per altra banda, al butlletí de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Palma de Mallorca, dirigit per un gran amic d'Eivissa, el geògraf Bartomeu Barceló, del qual més endavant parlaré, hi vaig publicar l'any 1961 una nota sobre les salines d'Eivissa i Formentera, amb dades de producció i comerç fins a la fi del sisè decenni.

3. Uns exemples del camp eivissenc: les cubetes de Corona i Albarca

Inicialment el problema és purament físic, d'estructura lítica, de circulació de les aigües i de les característiques finals geomòrfiques: com, en la franja septentrional elevada d'Eivissa (es Amunts), queden ben delimitades les cubetes de Corona (parròquia de Santa Agnès) i d'Albarca (parròquia de Sant Mateu). Però la ben marcada delimitació no és pas purament física; ho és també des de la consideració de fets humans i paisatgístics que cal explicar.

El predomini de materials calcaris, certes formes i certs dipòsits superficials i l'existència d'una circulació hídrica hipogea mostrava que ens trobàvem davant un procés geomorfològic i un paisatge característics dels sectors anomenats càrstics. Els estudis realitzats al començament del sisè decenni per dos geòlegs catalans (J. M. Thomàs i J. Monturiol) mostraven clarament l'existència de certes característiques lítiques i de circulació subterrània de les aigües. Una recerca més global i al mateix temps més concreta que vaig efectuar els anys 1957-58 mostrà que ens trobem davant dues cubetes càrstiques de tipus *polje* o polié (aquest últim mot catalanitzat a partir del primer, serbocroata)

Més endavant ens plantejarem el problema com l'home s'ha instal·lat i aprofitat les esmentades cubetes. És ben clar que ja al segle XVIII els plans de Corona i Albarca constitueixen unes «illes» d'habitatge i aprofitament agrícola dins l'esmentada franja septentrional «muntanyosa» des Amunts. Llavors, entre les parròquies de Sant Antoni i Sant Miquel, sorgeixen les parròquies de Santa Agnès (Corona) i Sant Mateu (Albarca), amb l'edifici parroquial localitzat, en ambdós casos, precisament a la perifèria del polié respectivament.

L'anàlisi geomorfològica i hidrològica de la cubeta de Corona fou publicada l'any 1961 a la revista *Speleon*, de la Universitat d'Oviedo, especialitzada en paisatges càrstics, formes soterrànies i circulació hipogea de les aigües. L'esmentada publicació era dirigida per un destacat geòleg català, Noel Llopis Lladó, mestre meu en geomorfologia, juntament amb Lluís Solé Sabarís, ja esmentats anteriorment.

L'any abans (1960) havíem publicat a la revista *Ibiza*, de l'anomenat llavors Instituto de Estudios Ibicencos, un treball en què ens referíem a les característiques geomorfològiques d'ambdues cubetes i a llur ocupació humana i econòmica, amb la creació d'unes autèntiques «illes» de poblament humà i agrícoles.

4. Les relacions entre la vila d'Eivissa i el camp eivissenc

Aquesta és una qüestió que sempre m'ha interessat, com abans assenyalava, i em segueix interessant. Es tracta, com ja he explicat abans, del conjunt de relacions que la Vila ha mantingut amb la resta de l'illa, amb el camp pagès tradicional, inclosa en aquest camp Formentera des del segle XVIII.

Parlem d'unes relacions que en el passat pogueren representar unes dependències força rígides i ben diverses: socials, econòmiques, religioses, defensives (de veritable «defensa de la terra»). Unes relacions amb uns indubtables resultats territorials: a la mateixa Vila, en les comunicacions interiors i els moviments interiors, en el paisatge urbà i especialment en el rural.

Escriu alguns assaigs sobre aquestes qüestions, en forma compilada i ordenada, a la

revista *Méditerranée* de la Universitat d'Aix-en-Provence (Ais de Provença, en forma catalana), l'any 1962. D'aquest treball, se'n fan ressò diverses revistes franceses, espanyoles i italianes. Al periòdic *Diario de Ibiza*, l'eminent historiador eivissenc Isidor Macabich, hi publicà un bon nombre de notes més aviat crítiques, que em semblà que no afectaven les meves conclusions, almenys en les seves línies fonamentals i vaig creure més prudent no convertir-ho en un debat públic. Que jo sàpiga, de l'esmentat article meu publicat en francès, n'existeixen dues versions en castellà completes, publicades una al butlletí de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Palma de Mallorca l'any 1963 i, bastant més tard, el 1982, en una publicació efectuada a Eivissa, per la Delegació a les Pitiüses del Col·legi d'Arquitectes de les Balears (*Arquitectura i espai rural a Eivissa*, núm. 4 i 5, juliol 1981 - maig 1982); n'hi ha una reimpressió, a l'abril de 1985.

La transformació evident i les noves relacions amb geògrafs i altres investigadors

D'acord amb el que hem dit, queda clar que als anys 1960-63 vaig efectuar la publicació d'unes recerques efectuades fonamentalment durant els anys 1957-59. Un cop fetes, estem ja a mitjan setè decenni.

Durant els anys de recerca geogràfica per part meua, abans assenyalada, em trobava pràcticament sol, a Eivissa, dins la pròpia especialitat. Faltaven també companys de ciències que podem considerar, en alguns aspectes, afins a la geografia, llevat, com he tingut ocasió d'esmentar, de geòlegs, per a les ciències naturals, i d'historiadors, per a les humanes i socials. En canvi, a partir d'aquest setè decenni, el nombre d'investigadors interessats per diversos aspectes de les Pitiüses, no sols per la geografia, augmenta relativament. Alguns d'aquests investigadors són fills de les illes i els poden moure, per tant, unes motivacions d'interès i afecte, que no són les estrictament científiques. Més endavant donarem uns detalls més concrets d'aquest augment d'investigadors en quantitat i en qualitat, referint-nos, és clar, especialment als geògrafs.

Però abans caldrà subratllar un altre fet objectiu, global i social, que caracteritza l'evolució de les Pitiüses i que en part explica l'aparició d'un major nombre d'investigadors i de gent interessada en determinats estudis. Em refereixo a la profunda transformació econòmica, social i territorial d'Eivissa i Formentera, que és ja un fenomen evident en aquest setè decenni. Ara recordo que una certa fretura i urgència en la realització de certs estudis i en llurs expressions escrites potser era causada per la lenta i vaga presa de consciència de la possible desaparició de certes circumstàncies i contextos que condicionaven els objectes analitzats. Aquesta sensació no la vaig tenir mai a Formentera els anys 1947-49; però sí que començava a estar present, encara que força indefinida respecte a un futur a mitjà terme, durant la segona meitat del sisè decenni. Hom podia començar a sospitar que alguns fets es donaven, amb unes determinades característiques, per penúltima o última vegada. Hom podia començar a pensar que certes condicions i certs trets esdevenien possiblement fugissers, potser d'una manera definitiva.

Ja amb aquesta certa presa de consciència, resultava apassionant veure, els anys 65, 70 o 75, com aquella Eivissa que hom havia considerat i estudiat els anys 47 o 50 s'anava transformant, en alguns sentits, amb rapidesa i radicalment. Resultava que, sense tenir-ne llavors una idea gaire clara, la publicació dels treballs efectuats es convertia, respecte a generacions futures —diguem les dels anys 1975 o bé la d'ara, la de 2000—, en un retrat, que voldríem suposar més o menys viu i més o menys correctament interpretat, d'èpoques i

de societats ja pretèrites i ben diferents. El geògraf llavors —jo mateix, en aquest cas— havia esdevingut un testimoni d'uns fets que en part —potser tan sols en una petita part— expliquen el present des del qual es contempla el passat i hi subsisteixen. Entre aquest últim i aquell resten uns factors de transformació i els mateixos fets i objectes materials transformats o en transició: els territoris, les societats, els processos socials i econòmics, els paisatges rurals i urbans.

En aquells moments, a mitjan setè decenni, potser perquè estava lligat a altres responsabilitats i treballs —des de 1965 jo era catedràtic de Geografia a la Universitat de Barcelona— pensava que era bo reduir-me durant uns anys a anar observant amb cura l'evolució territorial, poblacional i econòmica d'aquella Eivissa que havia adquirit un dinamisme que difícilment podíem sospitar tres o quatre quinquennis abans. Com que cada any passava una llarga temporada a Eivissa, m'era fàcil anar recollint noves dades i anar efectuant noves observacions.

Per altra banda, des del setè decenni i més especialment encara des dels anys setanta, com abans he apuntat, s'estava produint un fet que en definitiva redundaria en la possibilitat d'un augment dels estudis sobre les mateixes Pitiüses i la seva gent per part d'autors nascuts a les mateixes illes. Es tracta de l'augment d'universitaris insulars, en el conjunt de l'Arxipèlag, i eivissencs i fins i tot formenterers, respecte al nostre cas. A més hem d'afegir que, reduint-nos a la nostra disciplina, es dona objectivament en el conjunt de la universitat espanyola una millora en l'ensenyament de la geografia, fet que redundarà en l'aparició d'uns llicenciats en Història —i des del 72, en alguns casos, llicenciats en Geografia— amb una bona formació i un creixent interès per la recerca geogràfica.

El mallorquí Bartomeu Barceló, format a la Universitat de Madrid sota el mestratge de Manuel de Terán, s'inclinà clarament vers els estudis geogràfics vers 1954, sent encara estudiant, i un cop de nou a Mallorca dirigia sortosament, des de 1957, el butlletí de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Palma de Mallorca i des de les seves pàgines mostrava un evident interès per les nostres illes. Vaig tenir l'honor de dirigir la seva tesi doctoral sobre la població de les Balears, que fou presentada a la Universitat de Barcelona al juliol de 1968. Per primera vegada, amb aquest estudi, l'esmentat centre universitari, l'únic existent fins aquell any en el conjunt de Catalunya i les Balears, concedia el títol de doctor a l'autor d'una tesi doctoral sobre geografia. Per altra banda, cal assenyalar que Bartomeu Barceló s'interessà ja en aquest setè decenni per l'estudi de l'illa d'Eivissa, amb publicacions pròpies, a l'esmentat butlletí, sobre les Pitiüses des de l'any 1963.

D'aquesta manera succeïa que em trobava en la favorable situació de poder orientar esforços i treballs d'altres cap a unes qüestions amb uns objectius, uns mètodes i uns continguts que m'havien interessat i em seguien interessant. No penso pas que la meua tasca fos gaire important i decisiva, en aquest sentit; malgrat tot fins a cert punt et feia la il·lusió, potser errònia, que col·laboraves, d'una manera indirecta i llunyana, si voleu, en un millor coneixement geogràfic de les nostres illes. El mèrit, però, tot el mèrit, queda ben clar, era dels altres.

El cas de na Rosa Vallès afecta encara més directament el possible estudi geogràfic de les Pitiüses. Amb ella podrem comptar, per primera vegada, amb una eivissenca plenament iniciada en el camp de la geografia contemporània. Havia nascut a Eivissa, hi vivia, i coneixia bé les nostres illes i la seva gent i, sens dubte, desitjava contribuir a l'estudi de nombrosos aspectes geogràfics, especialment els poblacionals i econòmics, tant en el passat com en el present. Havia cursat la llicenciatura en Història a la Universitat de València. L'any 1978 ocupà la càtedra de Geografia i Història a l'Institut de Batxillerat de la ciutat d'Eivissa. En especial restava atenta, és clar, a la transformació evident que

sofrien les illes: en la primera meitat del vuitè decenni publicà un interessant article sobre el turisme (1972), que fou la qüestió tractada a la seva tesi de llicenciatura, i poc després un altre treball sobre la població i el poblament (1973). Sovint conversava amb ella sobre aquests i altres aspectes geogràfics. Els professors grans sempre podem creure que l'experiència que se'ns concedeix pugui tenir algun caire favorable per a qui ens escolta i això, potser il·lusòriament, ens dóna una certa satisfacció. Podríem recordar aquella dita que en aquest món «qui no es conhorta és perquè no vol».

M'hauria complagut molt que Rosa Vallès arribés a preparar un estudi geogràfic de la ciutat d'Eivissa, que amb molt de gust hauria dirigit. Tornava a sorgir en aquest cas, per part meua, un cert esperit, positiu, però potser un xic egoista: a voltes els professors i investigadors pretenem que amb l'ajut que concedim a un treball d'una altra persona quedi realitzat i culminat un estudi que potser havíem desitjat fer, en el passat, nosaltres mateixos. Malauradament una llarga estada de Rosa Vallès a Colòmbia, en el novè decenni, i nombroses obligacions professionals i familiars no permeteren portar a terme l'esmentada recerca. El que havia pogut acabar i presentar a la Fundació Bofill abans, l'any 1978, fou un acurat i complet estudi sobre Dalt Vila. Més endavant en parlarem.

Per reflectir el relativament millor ambient de treball que hi havia a Eivissa en aquests moments, durant els anys setanta i vuitanta, respecte als estudis geogràfics —en contrast amb la pobresa de treballs i d'autors dels tres decennis anteriors— convindria al·ludir a les recerques que diversos autors i investigadors, especialment estrangers, efectuen sobre les Pitiüses. Ens referim a treballs que, d'una manera o altra, podien repercutir en un millor coneixement geogràfic, de fets físics, biogeogràfics o humans. Caldria citar des de geòlegs (el francès Y. Rangheard, com a millor exemple), passant per geògrafs pròpiament dits (el francès Jean Bisson, l'alemany Eberhard Mayer), fins a sociòlegs i antropòlegs (el peruanoalemany Alarco von Perfall, posem per cas). Amb la majoria tinguérem profitosos contactes i en diverses ocasions els orientàrem i fins i tot els acompanyàrem en alguns de llurs treballs de camp. Tinguérem en compte també els diversos estudis geogràfics de conjunt de les Balears que aparegueren escrits per autors mallorquins en aquests anys, per veure com hi enquadraven aquelles Pitiüses ja dins un procés dinàmic (Bartomeu Barceló, 1968, 1973; Vicenç M. Rosselló, 1977), a part de l'original treball publicat amb anterioritat per un autor francès, Pierre Deffontaines, ja citat.

Cal assenyalar així mateix que en aquest període diversos autors eivissencs —alguns representant el considerable nombre d'universitaris que van apareixent des del setè decenni— contribueixen a l'estudi geogràfic de les nostres illes des de llurs respectives especialitats. Citarem en aquest sentit i com a exemple de treballs que per al geògraf poden tenir un destacat interès des d'estudis botànics (C. Guerau d'Arellano, per exemple) a nombroses publicacions històriques (Bartomeu Escandell, un autor que mostra una interessant sensibilitat geohistòrica; Joan Marí, del qual cal subratllar de nou les tasques efectuades en arxius i al camp).

Els meus treballs del vuitè decenni ençà

Per la meua part alguns aspectes referents a l'illa d'Eivissa, que en realitat havia estudiat i fins i tot redactat del cinquè al setè decenni, resten sense una redacció final i, és clar, sense publicar. Com ja abans he explicat, tant les tasques professionals a la Universitat de Múrcia (1958-1965) com després a la Universitat de Barcelona, a partir de 1965, m'ocuparen molt de temps i em deixaven poques possibilitats per efectuar noves

recerques a les illes i per redactar els resultats de treballs anteriors o els que podia realitzar en aquells moments.

Però vivia a Eivissa bona part de tots els estius i alguns anys fins i tot en altres èpoques. Tampoc no m'oblidava de les Balears en conjunt. El fet de ser degà de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona (1966-68) em permeté crear una delegació oficial de l'esmentada Facultat a Palma, amb professors i tractament acadèmic propis. Vaig aprofitar-ho per impulsar diverses línies d'ensenyament i de recerca, entre les quals evidentment la Geografia, ben somorta fins en aquells moments. Les explicacions de l'esmentada matèria, que apareixia al segon curs de comunes, les vaig encarregar al doctor Bartomeu Barceló, que començà les seves tasques com a professor i com a impulsor d'un grup de geògrafs universitaris mallorquins, en el si de la dita Delegació, el curs acadèmic 1968-69. Recordeu que ell s'havia doctorat a la Universitat de Barcelona aquell mateix any, el 1968. Durant el vuitè decenni s'anaren incorporant a l'esmentat grup —que esdevingué ben dinàmic en ensenyament i recerca, al voltant, és clar, de qüestions i temes amb preponderància baleàrics i especialment mallorquins— diversos llicenciats recents, la majoria amb estudis efectuats a la Universitat de Barcelona.

D'aquesta manera, en forma indirecta si voleu, jo procurava contribuir a un arrelament de la meua matèria a les illes. Poca cosa, certament, però em feia la il·lusió que, d'una manera o altra, col·laborava en un present i en un futur que podia representar —i que de fet representava ja— un millor coneixement geogràfic de les Balears. El que cal subratllar, però, és l'intel·ligent i encertat esforç efectuat pel professor Bartomeu Barceló en aquelles circumstàncies, no sempre favorables respecte a la geografia, ja des de dins la futura Universitat de les Illes Balears.

Mentrestant hom podia observar en el vuitè decenni la indubtable i objectiva transformació d'Eivissa i Formentera. Crec que cal repetir-ho: per a qui, com jo mateix, havia pogut conèixer i estudiar el període anterior, certament el fenomen era apassionant. Els canvis profunds, de tot tipus (poblacionals, a la ciutat d'Eivissa i als nuclis de Sant Antoni i Santa Eulària, al camp, a les franges perifèriques insulars, a les diverses formes de comunicació, en el paisatge urbà i rural) eren realment, en particular en certs casos, espectaculars.

Però a més, a mitjan vuitè decenni, comencen a aparèixer clarament altres canvis de caràcter social que sens dubte tenen una estreta relació amb transformacions del país tot. Ens referim a canvis de comportament i sensibilitat social, que repercuteixen sens dubte en aspectes culturals i polítics. Qüestions que abans quedaven reservades, com a màxim, a unes determinades persones o a grups reduïts prenen ara un nivell col·lectiu. Em refereixo, per exemple, als problemes que poden plantejar-se per l'acció de certes agressions al paisatge natural i al medi ambient, com a resultat d'un creixement econòmic i unes modificacions territorials incontrolades i ràpides.

La renovació de l'Institut d'Estudis Eivissencs em donà ocasió a col·laborar en els Cursos de Cultura Eivissenca que llavors s'iniciaren. En efecte, l'esmentat Institut prengué nova empena a partir de 1974. No fa gaire, al novembre passat, celebràrem el vint-i-cinquè aniversari d'aquesta revifalla cultural, que realment ha estat important per a la cultura autènticament eivissenca dels tres darrers decennis i per al millor coneixement de les Pitiüses. Els cursos acostaven eivissencs i formenterers a uns estudis d'antigues i noves realitats, especialment d'aquestes: el passat, el present, el possible futur immediat, la població, la llengua i la cultura pròpies, el medi ambient, les noves formes econòmiques i territorials.

La geografia, és clar, hi tenia força a dir. Vaig encarregar-me de l'exposició de diversos aspectes geogràfics (característiques físiques i ambientals, població, paisatge) i

d'efectuar tres excursions comentades, una de les quals a Formentera, els anys 1974 i 1976. Després, fins el 1978, continuà exposant diversos aspectes de la geografia eivissenca la professora Rosa Vallès, que ja havia col·laborat amb mi des de l'inici dels esmentats cursos.

D'aquesta manera vaig tenir l'ocasió d'anar recopilant i completant les observacions efectuades durant el setè i vuitè decennis sobre les diverses qüestions per mi explicades. Sortosament, a més, vàrem tenir ocasió de començar a publicar-ho uns anys després. Tot això gràcies al fet que, almenys en certes ocasions, hi ha la possibilitat que algunes de les tasques que efectua un professor o un investigador siguin, d'una manera o altra, continuades, ampliades i renovades per companys més joves o per antics estudiants. Ara en tenim un altre cas.

En efecte, pocs anys després, sortosament, l'Institut d'Estudis Eivissencs decidí efectuar diverses publicacions amb motiu dels cursos, ja esmentats, que començaren l'any 1974. Més endavant parlarem d'aquestes publicacions, en les quals féu un paper molt important la geògrafa Rosa Vallès i a més hi col·laboraren dos geògrafs eivissencs que havien efectuat la llicenciatura en Geografia a la Universitat de Barcelona, Francesc Ramon i Ernest Prats.

Hi ha també, per part meua, un cúmul de relacions, durant aquests anys, amb geògrafs i especialistes de matèries afins a la geografia, alguns interessats pel conjunt baleàric, la majoria concretament, almenys en aquells moments, per Eivissa i Formentera. En ocasions, es tractava d'investigadors estrangers que demanaven orientacions en llurs recerques i la possibilitat de rebre, a través de determinades persones o institucions, les informacions adients —a partir d'enquestes o preguntes personals o bé de visites i excursions— sobre els problemes o els aspectes que els podien interessar. Altres vegades, les nostres converses adquiriren un cert caràcter crític, de major rigor, en plantejar-se ja unes conclusions, en forma més o menys provisional, al voltant de llurs recerques. Algunes d'aquestes relacions es reflectiren posteriorment en una petició de pròlegs o introduccions en la publicació corresponent, que potser val la pena de tornar a publicar ara com a mostra dels treballs científics que en aquells moments efectuava, especialment a Eivissa i Formentera, en el camp de la geografia o de matèries afins. Entre els geògrafs voldria destacar les converses i orientacions mantingudes amb el professor francès Jean Bisson, de la Universitat de Clermont-Ferrand; l'alemany Eberhard Mayer, de la Universitat de Stuttgart; la italiana Maria Clotilde Giuliani, de la Universitat de Gènova; i la japonesa Hisako Kurihara, de la Universitat Hitotsubashi de Tokyo. Aquesta última publicà en japonès el seu treball sobre el pla d'Albarca i la parròquia de Sant Mateu a la *Hitotsubashi Review* (LXXX - 6, Tokyo 1978, pàg. 65-88) i en anglès a *Studies in socio-cultural aspects of the Mediterranean Islands*, del Grup de treball sobre la Mediterrània de l'esmentada Universitat Hitotsubashi (1979, pàg. 91-108). Entre els sociòlegs i antropòlegs ja he esmentat abans el professor Alarco von Perfall de la Universitat de Colònia.

També presentà per a mi un gran interès poder assistir, com a membre del tribunal, a l'acte de defensa pública de treballs geogràfics o afins presentats com a tesis doctorals, concretament sobre les illes d'Eivissa i Formentera o el conjunt de les Balears, en diverses Universitats. Així mateix assenyalaré dues tesis doctorals que es refereixen a Mallorca i que ens permeten una comparança amb Eivissa, en referir-se a fets que mostren l'originalitat mallorquina. A la Universitat de Barcelona es tracta de les tesis de Bartomeu Barceló sobre la població de les Illes (1968), de la qual com ja abans he assenyalat vaig ser el director; de Miquel Ferrer, sobre població i propietat a la Serralada septentrional de Mallorca (1973), de la qual vaig ser també director; de Pere Salvà, sobre l'espai rural a la

serralada de Tramuntana (1978), de la qual va ser director el doctor Bartomeu Barceló; del biòleg Jaume Bertranpetit i Busquets sobre *Estructura demogràfica i genètica de la població de Formentera* (1981) i de Miquel Seguí, sobre viatges durant el segle XIX a les Illes (1991), també dirigida per Bartomeu Barceló. A la Universitat de Clermont-Ferrand vaig formar part del tribunal que jutjà la tesi de Jean Bisson (1974). A la Universitat de les Illes Balears o al centre universitari que la precedí, es tracta de les tesis presentades per Pere J. Brunet, sobre ferrocarrils de Mallorca (1982); per Climent Picornell, sobre el turisme a les Balears (1989); i per Antoni Ordinas sobre la toponímia baleàrica (1996).

De les tesis presentades a la Universitat de Barcelona em demanaren gentilment la redacció d'un pròleg, en el moment de llur publicació, els doctors Bartomeu Barceló, Miquel Ferrer i Miquel Seguí. De les tesis presentades a la Universitat de les Illes Balears vaig escriure els pròlegs a les publicacions efectuades pels doctors Pere Brunet i Antoni Ordinas. Podeu trobar reproduïts de nou aquests escrits meus a la secció de pròlegs d'aquest llibre.

També em demanà la presentació de la seva tesi doctoral, en la versió castellana, l'antropòleg peruanoalemany Claudio Alarco von Perfall, que presentà el seu estudi, sobre cultura i personalitat a Eivissa, a la Universitat de Colònia l'any 1978.

Altres vegades es tractava de treballs de recerca que d'una o altra forma vaig seguir durant llur preparació i redacció i dels quals, en el moment de publicar-los, llurs autors o autores em sol·licitaren els pròlegs o introduccions corresponents. Aquest és el cas de Rosa Vallès, abans ja esmentat, en veure la llum el seu estudi geogràfic sobre Dalt Vila, a la ciutat d'Eivissa, l'any 1993 (es tracta del text acabat l'any 1978, amb nous comentaris a la part gràfica) o de l'especialista en història de la cartografia eivissenca Joan Tur de Montis quan efectuà la publicació, l'any 1984, dels mapes anteriors al segle XIX sobre Eivissa i Formentera, amb els comentaris corresponents i una acurada recollida de la toponímia utilitzada.

Voldria també referir-me a altres formes d'activitat que em permetien anar aprofundint en el meu coneixement d'Eivissa i Formentera o en la possibilitat d'escatir i establir l'originalitat, en tants sentits, de les Pitiüses dins l'arxipèlag Baleàric. Una de les dites formes es tractava de converses mantingudes amb especialistes d'altres matèries que les indicades fins ara, en bona part historiadors. Recordo, en aquest sentit, converses ben interessants mantingudes, en diversos llocs i ocasions, amb els eivissencs Bartomeu Escandell i Joan Marí Cardona, amb el català Miquel Siguan —bon coneixedor i fermament enamorat d'Eivissa— i amb el francès George Demerson. D'aquest últim, professor universitari de Literatura, arrelat personalment i familiarment a la nostra illa, vaig aconseguir que publicqués un ben escaient article sobre Buscastell a la revista *Tarraco, Cuadernos de Geografía*, de la futura Universitat Rovira i Virgili (volum 2, Tarragona 1981, pàg. 167-181, 4 fotos).

Altres circumstàncies favorables en el sentit que explico foren les reunions de geògrafs que vaig procurar que hi hagués a Eivissa en els decennis vuitè i novè. Anaren seguides sovint d'excursions, amb la publicació d'unes guies orientadores sobre els aspectes geogràfics més rellevants des d'uns punts de vista físics o antropològics d'Eivissa i Formentera.

De les esmentades reunions, en voldria destacar especialment quatre. La primera, celebrada al setembre de 1977, fou la que organitzàrem a Eivissa de la Comissió Geografia i Educació de la Unió Geogràfica Internacional. Hi assistiren diversos membres estrangers de l'esmentada comissió, de la qual jo llavors era secretari, presidits tots per un conegut geògraf i pedagog, el professor Norman Graves de la Universitat de Londres. Hi foren

invitats diversos professors eivissencs o en relació amb les Pitiüses (Rosa Vallès, Cristòfol Guerau d'Arellano, Josep Pons), que informaren sobre l'ensenyament de la Geografia en el nivell secundari, i el professor Bartomeu Barceló, que presentà un informe sobre l'ensenyament de la nostra matèria a nivell universitari.

En tres altres ocasions es tractà d'excursions per Eivissa i Formentera, en ocasions amb reunions prèvies, amb motiu de congressos celebrats, a Palma o a Barcelona, per l'Asociación de Geógrafos Españoles (AGE) o per la Unió Geogràfica Internacional (UGI). Al·ludim al VI Col·loqui de Geògrafs Espanyols, organitzat a Palma per l'AGE l'any 1979 i al VIII Col·loqui o Congrés de Geògrafs Espanyols, així mateix a càrrec de l'AGE, celebrat a Barcelona l'any 1983. També hi hagué a Eivissa una excursió d'estudi amb motiu de la Conferència de la UGI sobre països mediterranis, que tingué lloc a Barcelona al setembre de 1986. En el seu moment concretarem les publicacions realitzades —es tracta fonamentalment, com he dit, de guies d'excursions— amb motiu dels dits esdeveniments.

Les publicacions (1970-2000)

Ja he avançat que treballs llargs sobre les Pitiüses (articles, llibrets o fulletons) en què aparegui com a sol autor en tinc pocs, durant aquests tres últims decennis. Un bon nombre són publicacions en què vaig actuar com a coordinador —i en ocasions autor directe d'una part o d'algun dels texts previs— o bé escrits breus, simplement d'uns quants folis, que serveixen d'introducció a treballs d'altres, de vegades orientats per mi d'una forma més o menys directa o eventual. Crec que, malgrat tot, la reproducció en aquest llibre d'aquests treballs pot tenir potser l'interès de mostrar un cert ambient científic que, respecte a les nostres matèries, existia venturosament a les nostres illes i d'assenyalar que en aquells anys apareixia ja un cert nombre de geògrafs o d'especialistes de matèries afins a la geografia (física, humana o regional) interessats per les illes d'Eivissa i Formentera.

1. Els treballs de conjunt (Eivissa i Formentera)

Es tracta fonamentalment dels treballs de conjunt publicats per l'Institut d'Estudis Eivissencs i que corresponen als cursos donats a l'esmentat Institut, a partir de 1974. Hi vaig actuar de coordinador, tenint en compte, és clar, les notes corresponents a les meves conferències. Fou Rosa Vallès la persona que realment s'encarregà de la redacció definitiva, com ja he assenyalat abans. Comptava amb l'ajut especialment de Francesc Ramon i també d'Ernest Prats. En foren publicats tres fascicles amb el títol de conjunt de *Geografia de les Illes Pitiüses*. Els dos primers fascicles, que veren la llum els anys 1979-80, estaven dedicats a l'estudi de la geografia física i la biogeografia, el primer, i de la població, el segon. L'any 1984 fou publicat el tercer, que es referia a les activitats agràries. Malauradament altres originals, dedicats a l'estudi del turisme i de les salines, no foren publicats. Ha semblat oportú incloure en aquest llibre els tres fascicles que antany veren la llum, malgrat que no foren redactats directament per mi mateix, però que reflecteixen idees, descripcions i valoracions realitzades en els esmentats cursos i es refereixen a les característiques geogràfiques i més destacades de les Pitiüses ara fa una vintena d'anys, tal com ho vèiem llavors els geògrafs. Agraeixo ben sincerament als autors llur gentilesa en permetre la nova publicació. És un bon exemple d'aquesta continuïtat que uns estudis poden tenir al llarg dels anys.

Constitueix així mateix un treball de conjunt la bibliografia geogràfica que sobre Eivissa i Formentera vaig publicar, amb la inestimable col·laboració de Rosa Vallès.

Comprèn també alguns llibres o articles d'història i de ciències naturals o ciències socials quan s'acosten a matèries o objectius propers a la geografia. Podeu veure l'esmentada bibliografia reproduïda de nou en aquest llibre, d'acord amb el text publicat a la *Revista de Geografia* de la Universitat de Barcelona, amb algunes correccions (volums XII-XIII, 1978-79, pàg. 107-130).

Convé també tenir en compte en aquest apartat les dues guies preparades amb motiu d'excursions col·lectives efectuades a Eivissa i Formentera i que abans hem tingut ja ocasió d'explicar. La primera, publicada l'any 1979, va córrer especialment a càrrec de Rosa Vallès; la segona, que veié la llum quatre anys després i en la qual vaig continuar actuant de coordinador, hi col·laboraren Montserrat Jardí, professora a la Universitat de Barcelona, i els geògrafs eivissencs Francesc Ramon i Ernest Prats. En aquests treballs, breus però ben sintetitzats i amb algunes dades estadístiques recents, s'hi reflecteix clarament la coetània transformació socioeconòmica i paisatgística.

2. El ressò d'estudis i publicacions anteriors

D'alguns articles meus apareguts a la primera època de publicacions pròpies (1950-63), em sol·licitaren la possibilitat de publicar-los de nou durant aquests anys. Ja ho hem assenyalat abans, però convé ara recordar-ho, com a tasca efectuada durant el novè decenni.

En efecte, el 1982 veié novament la llum la versió castellana, amb una breu introducció meva —podeu veure a «Pròlegs», en aquest llibre, el text número 5— de l'article publicat en francès sobre les relacions tradicionals entre la vila d'Eivissa i el camp eivissenc a la revista *Méditerranée* de la Universitat d'Aix de Provença, vint anys abans.

Poc després, es presentà l'ocasió de publicar de nou l'article que havia aparegut l'any 1950 sobre l'illa de Formentera. Com explico en la introducció que vaig escriure per a aquesta nova edició (vegeu pròleg número 7), l'any 1985 fou publicada la versió catalana de l'esmentat treball, a requeriment ben gentil i que agraeixo moltíssim de l'Ajuntament de Formentera.

3. La curiosa tasca d'escriure pròlegs

Ja he explicat abans l'interès que pot presentar el fet de tenir en compte i publicar de nou les introduccions i els pròlegs inserits en diverses obres, sempre geogràfiques o afins a la geografia i publicades durant aquests anys. Representa, per part meva, les relacions mantingudes amb diversos autors i investigadors; d'una manera objectiva, mostra la diversitat de qüestions, quant a la nostra especialitat, tractades durant els tres últims decennis.

El nombre d'introduccions o pròlegs és de dotze: sis es refereixen concretament a estudis, en diversos sentits, d'Eivissa i Formentera; quatre a treballs que comprenen el conjunt de les Balears i dos se centren en l'anàlisi d'algun aspecte o sector de Mallorca, amb el fi precisament d'insistir en l'originalitat i la personalitat geogràfiques de cadascuna de les illes Balears.

Tot seguit indico a continuació l'autor de l'obra prologada, la qüestió tractada i l'any de la publicació. Ho he ordenat d'acord amb el darrer dels criteris assenyalats: 1, el geògraf Bartomeu Barceló, la població baleàrica, 1970; 2, l'historiador i geògraf Miquel Ferrer, població i propietat a la Serralada septentrional de Mallorca, 1974; 3, el geògraf Jean Bisson, informe a la seva tesi doctoral sobre la terra i l'home a les Balears, 1974; 4, l'antropòleg i sociòleg C. Alarco von Perfall, cultura i personalitat a Eivissa, 1981; 5, publicació de nou de la versió castellana del meu article publicat, en francès, sobre camp i

ciutat a l'illa d'Eivissa, l'any 1962 (publicada novament l'esmentada traducció castellana l'any 1982); 6, el militar i historiador de la cartografia Joan Tur de Montis, cartografia històrica de les Pitiüses, 1984; 7, versió catalana de l'estudi publicat l'any 1950 sobre Formentera, 1985; 8, el geògraf Miquel Seguí, viatgers a les Balears durant el segle XIX, 1992; 9, la geògrafa Rosa Vallès, Dalt Vila, a la ciutat d'Eivissa, 1993; 10, un text del segle XVIII sobre Eivissa i Formentera, 1993; 11, el geògraf Pere Brunet, els ferrocarrils de Mallorca, 1994; 12, el geògraf Antoni Ordinas, estudi dels topònims a les illes Balears, 2000.

4. De nou, unes publicacions sobre Formentera

Des de la meua publicació sobre l'illa de Formentera, l'any 1950, he anat seguint l'evolució social, econòmica i paisatgística de l'illa de Formentera. Em féu il·lusió la publicació d'una versió catalana de l'article que acabo d'esmentar, trenta-cinc anys després d'haver vist la llum per primera vegada. D'aquesta segona edició, ja n'he parlat a l'apartat 2 («El ressò d'estudis i publicacions anteriors»).

Durant els decenniis vuitè i novè he donat diverses conferències sobre Formentera, a la mateixa illa o a Eivissa. Queda reflectit en breus notes a la premsa. D'una d'aquestes conferències, hi ha una referència relativament llarga a la publicació *Anuario de Ibiza y Formentera, III*, 1985, pàg. 117-128. Aquest text, jo mateix l'he sintetitzat i ordenat i el publico en aquest mateix llibre, com una referència breu al contingut de les dites exposicions orals; en cadascuna he desenvolupat, és clar, alguns dels punts que en aquest cas queden simplement al·ludits.

Altres articles curts i notes sobre alguns aspectes de l'evolució de Formentera, crec que no val la pena mencionar-los. Per altra banda, l'any 1995, l'Institut d'Estudis Eivissencs va decidir preparar un número especial de la seva revista *Eivissa*, amb motiu dels tres-cents anys de l'inici de la repoblació moderna i contemporània de Formentera. En la meua col·laboració, encara que d'una manera curta i precisa, vaig assajar de mostrar alguns trets geogràfics, físics, però especialment socials i econòmics —per al que en podríem dir una «definició» de Formentera: el nom, la situació, l'aparició de l'home, les pulsacions poblacionals, la repoblació i la colonització modernes, la Formentera tradicional, la renovació recent, la Formentera actual. Trobareu l'esmentat treball reproduït en aquest llibre i ara us en faig tan sols la citació esgarriada: *Visions geogràfiques de Formentera*. Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 3a. època, núm. 27, agost 1995.

Tot pensant en un futur immediat

Aquest escrit, el cloc al mes de maig de 2000. No lluny del nou segle i del nou mil·lenni certament. Ara penso en la possible labor dels anys vinents més propers, del futur immediat. Respecte a les qüestions que s'han mantingut al llarg de tota aquesta exposició, és a dir, l'estudi per part meua de l'arxipèlag de les Pitiüses, la consideració i l'anàlisi de les illes d'Eivissa i Formentera. El lector no s'ha de sorprendre, perquè l'autor té una tendència —que l'experiència no ha esmussat ni erosionat del tot mai— cap a un cert optimisme. Com una propensió favorable a creure en la continuïtat de la pròpia activitat, si el temps i les circumstàncies personals ho permeten. Com una propensió favorable a creure també en la possibilitat que altres continuïn i renovin qüestions i problemes, atès l'interès objectiu dels aspectes tractats, almenys d'alguns.

Em plauria culminar, en alguna mesura i en un pla personal, alguna de les línies de recerca seguides i observades durant aquests anys, llargs de més de mig segle. Al pròleg de

la nova edició del meu treball de 1950 sobre Formentera (1985), parlava de referir-me algun dia llargament a la impressionant evolució d'aquesta illa durant la segona meitat del segle. Per què no pensar en una obra que mostri l'evolució poblacional, social, econòmica i paisatgística durant tot el segle XX, amb el viu contrast de tot tipus entre la Formentera tradicional, en els quatre o cinc primers decennis de la centúria, i l'actual?

Penso així mateix en futurs treballs d'altres autors en què el punt de partida o una fita en la seva recerca pugui ser alguna observació meua, algun estímul meu; potser, de nou, sóc un optimista. El feix de relacions mantingut durant aquests cinquanta anys i que he evocat diverses vegades en aquest escrit, possiblement en excés llarg, m'ha permès continuar i enriquir el meu treball. També hom pot pensar que, encara que sigui en ben reduïda mesura, les converses i els treballs propis poden tenir una certa continuïtat en algun aspecte dels altres.

Parlo i em refereixo als altres, ara que acabo. Al cúmul d'estudiants, d'amics, de companys, d'investigadors que hom ha tingut i conegut. Aquest mateix llibre és resultat de les relacions mantingudes amb alguns d'ells, amb la valoració comuna i amb l'interès venturosament compartit per certes qüestions i determinats estudis. Aquesta mateixa publicació és fruit directe del fet que un parell d'amics i companys comparteixen també, venturosament, l'interès per aquestes tasques i recerques. En cloure aquestes pàgines m'haig de referir concretament d'una manera ineludible, a Bartomeu Barceló i a Rosa Vallès.

Amb el primer m'uneix una gran amistat i una col·laboració personal i professional ben intensa, des de fa quasi quaranta anys. D'ell va ser la decisió d'efectuar aquesta publicació, i ha estat ell qui ha portat a terme tot l'esforç i tota la tasca —feta sempre amb pulcritud i continuïtat— que aquest projecte comportava i comporta. Va ser també ell qui va procurar l'ajut de la Universitat de les Illes Balears, que agraeixo ben sincerament, en especial a la vicerectora Mercè Gambús.

Amb Rosa Vallès m'uneixen també molts anys d'interès i de col·laboració en l'estudi d'Eivissa i Formentera, especialment a partir de mitjan vuitè decenni, com he anat assenyalant al llarg d'aquest escrit. Certament em plauria que en el futur immediat, al qual ara em refereixo, fos possible, d'una manera o altra, la continuïtat en aquesta tasca.

No sabia pas com manifestar-los a tots dos el meu agraïment per l'esforç fet i per la immerescuda valoració de la meua obra. Tot plegat sols és explicable per llur profunda amistat i per la compartició i la complaença comunes en els goigs i en les il·lusions que ens acompanyen quan anem avançant en l'estudi d'aquestes illes.